

ULUSLARÜSTÜ PLANDA EDEBİYAT ÇALIŞMALARI: MUKAYESELİ EDEBİYAT

Prof. Dr. Ömer Solak

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

E-mail: omersolak@yahoo.com

<https://doi.org/10.59849/iscapltmt.2024.71>

Özet. Ulusal edebiyatlar Türk, İngiliz, Fransız edebiyatı örneklerinde olduğu gibi, içinde bulundukları ulusun ismiyle adlandırılırlar. Pek çok ülkedeki edebiyat bilimi çalışmalarının adı da örgütlenmesi de kendi ulusal edebiyatı odağında gerçekleşir. Ancak bu durumun bir adlandırmanın ötesine geçmesi ve çalışmaların ulusal edebiyatla sınırlı kalması ise bilimsel gelişmeyi engeller. Ne var ki ulusal edebiyatların hemen her ülkede karşılaştırmalı çalışmalara bir direnç gösterdikleri de bir gerçektir. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, pek çok ülkenin akademik sisteminde ulusal edebiyat odağında örgütlenmiş edebiyat çalışmalarının hem kendisini var eden düşünce hem de kuram ve yöntem itibarıyla tam karşında yer alır.

Anahtar kelimeler: Edebiyat çalışmaları, Asya çalışmaları, Mukayeseli edebiyat, ideoloji, edebiyat eleştirisi

Literary studies on the international plan: comparative literature

Prof. Dr. Omar Solak

Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye

E-mail: omersolak@yahoo.com

Abstract. National literatures are named after the nation they are in, as in the examples of Turkish, English and French literature. In many countries, the name and organization of literary studies are focused on their own national literature. However, when this situation goes beyond a naming and studies are limited to national literature, it prevents scientific development. However, it is also a fact that national literatures resist comparative studies in almost every country. Comparative literature studies are the exact opposite of literary studies organized around national literature in the academic system of many countries, both in terms of the idea that created them and in terms of theory and method.

Keywords: literary studies, Asian studies, comparative literature, ideology, literary criticism

1. Karşılaştırmalı çalışmalar vs ulus odaklı çalışmalar

Karşılaştırmalı çalışmalar, birkaç dilin edebiyatıyla aynı anda ilgilenen; edebi ve kültürel ifadeyi dilsel, ulusal, coğrafi ve disiplinler arası sınırlarda inceleyen eleştirel bir disiplindir. Ekseriyetle metinlerarası bağlantılara yoğunlaşarak edebiyatın ülkeler arası birlik ve benzerliğine odaklanır. *Ulusal edebiyat çalışmaları* ise tüm dikkatini milli folklor ve milli edebiyata yoğunlaştırır. Edebi metinlerde bir milletin duygu, düşünce ve sezgilerinin damgasını arar. Bu sebeple karşılaştırmalı edebiyat, pek çok akademik gelenekte ulusal filolojilere rakip bir alan olarak görülür [3].

Hâlbuki bu iki alanı birbirine rakip görmemek, karşılaştırmalı edebiyatı daha evrensel ve teorik zemini sağlam bir milli edebiyat için kullanmak en doğru yaklaşımdır. Karşılaştırmalı veya kültürler arası metotların -uluslar üstü çalışmaları için- elde ettikleri kuram ve metot bilgisini ulus edebiyatı çalışmalarına taşımak gerekir. Zaten ulusal edebiyat içinde kalmak isteyen bir araştırmacı da ulusal çalışmaların, karşılaştırmalı çalışmaların bir türevi olduğunu; farklı zamanlara ait iki ulusal metni

kıyasladığında bile bir çeşit komparistik yaptığını bilmelidir [1, s.8, 76].

Diğer bir ifadeyle ulusal edebiyat çalışmaları bir *özcülük* (essentialism) tuzağına düşmemelidir. Özellikle 90'lardan sonra edebiyat sanatında yerellik ve millilik tartışmaları şeklinde görülen özcülük, her ülkenin kendi modernleşme sürecini biricik ve özel görme tutumudur. Bugün edebiyat bilimcilerin milli kalmaya direncini haklılaştırıcı bir sebebi olarak sarıldıkları bu tutum, hangi sosyal ve edebi pratiklerin yerel veya milli; hangilerinin evrensel olması gerektiği şeklinde bir tavıra dönüşmüştür.

2. Karşılaştırmalı edebiyat fikrinin doğuşu

Bugün karşılaştırmalı edebiyat, sosyal olguları uluslar üstü planda mukayese eden; milli alanlara odaklanmış çalışmaların gözden kaçırdığı yapı, motif ve temalardaki paralellikleri ortaya koymaya çalışan bir disiplindir. Üniversitelerde 20. yüzyıl başlarında hızla bir kürsü hâline gelmeye başlamış; edebiyatlar arasındaki *motif, figür* ve *mono anlatı* gibi edebi birimlerin uluslar üstü yayılma haritasına odaklanmıştır. Ancak Peter V. Zima'ya göre [14, s.537] bunu yaparken zaman zaman karşılaştırmalı dilbilim ve karşılaştırmalı müzikoloji gibi öteki karşılaştırmalı bilimlerle ilişki kurmamak gibi bir *mesleki taşralılığa* düşmüş; benzer toplumsal ve kültürel süreçlerin yarattığı tipolojik ve etkilenmelerin yarattığı genetik benzerlikleri ıskalamıştır.

Öte yandan karşılaştırmalı edebiyat fikrinin kökenleri konusunda farklı görüşler vardır.

Birinci görüş: 19. yüzyıl kolonyal dönem antropolojisinin etkisiyle ortaya çıkan bütün insanların vahşet çağlarından medeniyete bir evrim yaşadıkları ve farklı "*primitif toplumları incelemenin medeni toplumlara ayna tutacağı görüşü*"dür.

İkinci görüş: Karşılaştırmalı bakış, 18. yüzyıl Neoklasizminin Avrupa'nın ortak Yunan, Lâtin ve Hristiyan kökenine vurgu yapan bütünlüklü bir "*Avrupa edebiyatı*" Avrupa ulusu oluşturma fikrinden doğmuştur.

Üçüncü görüş: 19. yüzyıl başında Goethe'nin dile getirdiği, milletleri edebiyat üzerinden birtakım ortak değerler etrafında birleştirmeyi amaçlayan Hümanist "*dünya edebiyatı*" tasarımıdır. Goethe "ahlaki-estetik uyum"a sahip eserlerden oluşan ortak bir "dünya edebiyatı mirası" yaratmak ister. Ona göre ulusların tarihi gibi edebiyatları da birbirlerinden izole değildir. O hâlde ortak temalar, formlar, üsluplar ve anlatım vasıtalarına odaklanan milletler arası bir edebiyat tarihi kurmak gerekir. Ne var ki bu ilk evrensel tasarımın merkezinde de Batı edebiyatı vardır, diğer edebiyatlar ancak ona eklemlenmeye çalışır [1, s.63-70].

Dördüncü görüş: Komparistik, 19. yüzyılda Grimm kardeşler gibi halkbilimcilerin sözlü dilsel çeşitliliklerin yayılma alanlarına odaklanan çalışmalarından doğmuştur. Masallar, destanlar veya halk şiirlerinin yayılımını inceleyen halkbilimciler ve etnograflar, alana önemli bir teorik ve pratik zemin sağlamıştır.

Beşinci görüş: Bir kök dilin diyalektlerini karşılaştıran karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilimciler komparistiğe ilham vermişlerdir. Özellikle Hintçe üzerinde çalışan Alman dilbilimci Firedrich Schlegel ve İngiliz dilbilimci William Jones gibi Indo-Germanistler, sadece dilsel karşılaştırmalar değil, edebi mukayeseler de yapmışlardır.

3. Karşılaştırmalı edebiyat ekolleri

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının Batı Avrupa'daki başlangıcı aşağı yukarı 18. yüzyıla gider. Bunların ayrı akademik geleneklere göre ayrı ekoller halinde şekillenmeleri ise 20. yüzyılda farklı göre şekillenmeye başlayacaktır. Bugün dünya üzerinde başta Fransız ve Amerikan ekolleri olmak üzere, birbirlerinden çalışma alanı bakımından olduğu kadar yöntem bakımından da ayrılan pek çok ekol vardır [1, s.18].

Almanya'da Aydınlanmacı Gothold E. Lessing, Alman entelijansiyasının dikkatini İngiliz edebiyatına çeker. Johann G. Herder, Alman edebiyatını Latin ve Fransız etkisinden arındırmak için keşfettiği *halk ruhu* kavramı ile karşılaştırmalı halk edebiyatına ilk katkıyı yapar. Onun paradoksal olarak ulusal halk biliminin gelişimini de etkileyen görüşleri, uzun yıllar etkisini sürdürür. August ve

Friedrich Schlegel, karşılaştırmalı yöntemi, çeviri eleştirisine uygular. Max Koch'un 1890'lardaki tema, motif ve konu araştırmaları, 1920'lerde güçlü kaynak araştırmaları ile desteklenir. II. DS yıllarında Erich Auerbach'ın *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur* (1945, Mimesis: Batı Edebiyatında Gerçekliğin Temsili) adlı kitabı önemli bir dönüm noktası olur. Savaşın sonra ise Macar asıllı Peter Szondi'nin drama ve lirik şiiri yönelik yorumsamacı çalışmalarıyla Almanya'da bu disiplin kurumsallaşır.

İngiltere'de karşılaştırma çalışmalarının kökeni Victoria dönemine gider. 1848'de Mathew Arnold, edebiyat araştırmasının *uluslar üstülüğünü* vurgular. Hutcheson M. Postnett, *Comparative Literature*'sinde (1886) karşılatırmalılığı Avrupa edebiyatının dışına çıkararak Aztek Meksika'sına götürür.

İsviçre'de 1850'lerden sonra karşılaştırma çalışmaları ortaya çıkmaya başlar. 1865'te ilk karşılaştırma kürsüsü Genf Üniversitesi'nde kurulur. Luis P. Betz'le birlikte ilk karşılaştırmalı edebiyatın doktorlarından olan Josep Texte, 1897'de Lyon'da ilk karşılaştırmalı edebiyat kürsüsünü kurar. Betz, 1897'de 6000 maddelik bir karşılaştırmalı edebiyat bibliyografyası yayımlar [10, s.23-24].

Fransa'da karşılaştırmalı edebiyat bilimi, edebiyat biliminin kendisi gibi tabiat bilimleriyle sosyal bilimlerin diyalogundan doğmuştur (Aytaç, 1997: 80). Bu da Fransız karşılaştırmalılığını bir çeşit Olguculuğa götürmüştür. Yabancı edebiyatları tanıtmayı önemseyen Voltaire, Fransa'da uluslar üstü karşılaştırmaya ilk dikkati çekenlerdendir. Mme de Stael, Alman edebiyatının bazı yazarlarını ve Alman kültürünü Fransızlara tanıtır. 1800'lerde sonra Romantizmin etkisiyle yükselişe geçen *milli tarih duygusu*, 1829'da Willemain'in Sorbon'da verdiği "Onsekizinci asır Fransız muharrirlerinin, yabancı edebiyatlara ve Avrupa'nın fikrine tesirin tetkiki" adlı derslerle sarsılmaya başlar. 1808-1850 arasında ise Fransız, İspanyol, Portekiz, İtalya ve Leh göçlerinin tesiriyle kozmopolitizm ve ortak Avrupalı görüşler yükselecektir [11, s.20, 21]. 1800'lerin ortalarında Jean J. Ampere, karşılaştırmalı edebiyatı bir edebiyat tarihi etkinliği olarak görür. Bu dönemde yapılan karşılaştırmalar daha ziyade *benzetim* (analoji) yoluyla yöntemsiz bir şekilde ve daha çok Avrupa edebiyatları arasında bir etki araştırması olarak yürütülmüştür.

Birinci Dünya Savaşından sonra Fransa'da Paul van Tieghem, bir edebi fenomenin milli edebiyatlar arasında başkalaşarak gelişmesi ve yayılmasına odaklanan ilk kişidir. Karşılaştırmada *aracılar* adı verilen ve yazara bilgi taşıyan toplumsal kümeler ve dokümanları önemseyen Tieghem, edebiyatlar arası tesiri ve dolayısıyla olgucu bir sosyolojik tavrı hâkim kılmaya çalışır. Bunu yapabilmek için de ulusal dilleri ve ulusal akımları, toplulukları iyi bilmek gerekir. Horts Rudiger ise karşılaştırmalı incelemelerde *etki* kavramını, *dış etki* (bir eserin başka eserlerle karşılaşması) ve *iç etki* (bir eserin başka bir eser içinde belirmesi) olarak iki şekilde tanımlar [10, s.151].

Amerika'da Arthur R. Marsch ve Georg E. Woodberry'nin 1890'dan sonra Harward ve Colombia üniversitelerinde kurdukları karşılaştırmalı edebiyat bölümleri, bu ülkede karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için güçlü bir başlangıç oluştururlar. İkinci Dünya Savaşından sonra ABD, komparistiğin cenneti olmuştur. Savaş yıllarında Amerika'ya giden ve Prag Okulu, Rus Biçimciliği, Alman üslup incelemeciliği gibi eleştirel birikimleri buraya taşıyan araştırmacılar Amerikan komparistiğini teorik ve metodik olarak çok geliştirirler. Öte yandan Amerikan geleneği, -biraz da Yeni Eleştiri teorisinin etkisiyle- edebi esere ve onun estetik niteliklerine odaklan bir tavra sahiptir. Nitekim Rene Wellek, Fransız ekolünün sadece tesir ve yayılma araştırması olarak kalmasını ve eserin edebi niteliklerini yadsıyan olgucu tutumunu yerer. Amerika'da komparistiğin gelişimde önemli bir payı olan Prag Okulu kökenli Wellek'e göre Fransızlar kendi ulusal edebiyatlarına gömülmüş; pozitivizme ve edebiyat dışı bir alan olan kültür çalışmalarına takılıp kalmış, edebi metni edebi fenomenlerle incelemeyi ihmal etmişlerdir. Oysaki bir araştırmacı, -bir ulusal edebiyatı çok iyi bilmekle beraber- meseleye bütüncül bakabilmek için dünya edebiyatının genel yapısını ve seyrini görebilmek, evrensel estetik değerlere ve genel edebiyatın diğer araştırma sahalarına odaklanmak ve

tüm diqqəti edbi esere yönəltmək gerekir. Ancak *genel edebiyat bilimi* birikimi olan bir araştırmacı, dilini bildiği her ülkenin edebiyatını inceleyip diğer edebiyatlarla kıyaslayabilir. Nitekim Amerikan Komparistiği 1970'lerden sonra adeta patlayan Kültürel Çalışmalar ekolünün de öncüsü olacaktır.

Postkolonyalizmin teorik ve metodik yükselişi, 20. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştırmalı edebiyatı da etkiler. II. DS'den sonra kurulan yeni dünya dengesinde birer birer bağımsızlığını kazanan sömürge ülkelerinin sömürge sonrası dönemdeki edebiyatlarını sömürücü devletlerin edebiyatıyla ilişkilendirerek inceleyen yeni bir tavidir bu.

Postmodernizmin 20. yüzyılın son çeyreğine ortaya çıkan çok kültürlü ve eşitlikçi tavrı da Karşılaştırmalı çalışmalarını derinden etkileyecekti. Kuşkusuz bunda internetin, kitle iletişim araçlarının dünyayı birbirine hiç olmadığı kadar yaklaştırmasının ve dijital teknolojilerle edbi metinleri karşılaştırmalı imkânlarının artmasının da etkisi vardır [5, s.119].

Bugün, yani 21. yüzyılın ilk çeyreğini geride kaldığı bu dönemde komparistiğin kapsamı ve sınırları konusunda bir fikir birliğinin olduğu söylenemez. Nitekim Zima'ya göre bu alanda üç farklı görüşe vardır. Bunlar 1) alanın sınırlarını felsefi, siyasi ve dini sorulara doğru açmayı savunanlar, 2) edebiyatı başka sanat formlarıyla birleştirmek isteyenler ve 3) karşılaştırmalı sınırlarından ayrılmak istemeyenlerdir [14, s.532-533].

4. Karşılaştırmalı edebiyatın çalışma alanları

Her ne kadar Karşılaştırmalı edebiyatın çalışma alanları ve edebiyat bilimi içindeki yeri konusu farklı akademik geleneklere göre değişiklik arz etse de; alanın alt disiplinleri ya da alt çalışma alanları kabaca ortaya çıkmıştır.

Nitekim **W.B. Fleischmann**, karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarını üç grupta toplar:

1) **Karşılaştırmalı biçem araştırması**, İran şiirinin Türk divan şiirine örneklik oluşturması örneğinde olduğu gibi bir ulusal edebiyatın büyük üslup geleneklerinin başka bir ulusa model olabileceği savına dayanır. Bir dilden diğerine sadece sözcükler ve sözcük grupları değil biçem de geçebilir. Karşılaştırmalı biçem araştırmaları bu sebeple karşılaştırmalı dilbilim, çeviri bilim, edebiyat tarihi ve edbi eleştirinin katkısına muhtaçtır.

2) **Karşılaştırmalı içerik araştırması** birden fazla dile ait benzer edebiyat anlayışlarının doğa bilimleri felsefe ve siyasi düşüncelerin düşün-tarihsel olarak edebiyat gelenekleriyle ilişkisini inceleyen bir etki, köken veya kaynaklık etme araştırmasıdır. Edebiyat terimleri, anlayışları, gelenekleri, motif, mit, tema veya imaj gibi içerikleri (farklı katmanlara ait fenomenler olduğu hâlde) aynı kategoride ve yatay olarak bir etki çizgisi üzerinde takip etmeye çalışır. Ulus aşırı karşılaştırmalarda farklı zamanlarda farklı yazarlarca ele alınan aynı anlatı motifinin kıyaslanması, yabancı bir yazarın bir ulusal edebiyattaki aksisi, milli kimliklerin temsili, edbi olaylar, akım ve topluluklar da diğer ilgilileridir. Karşılaştırmalı tema, motif ve imaj araştırmaları bir içerik araştırması olarak söz konusu unsurların kökleri, yayılmaları, evrimleşmesi ve her bir milli edebiyat içinde aldığı görünümü belirlemeye çalışan bir etkinliktir. Nitekim tema, motif ve mit araştırmaları eser odaklı olarak yürütüldüğünde etki araştırmalarına oranla daha somut çözümlenir ve edebiyat tarihine daha kesin bilgilerle yardımcı olabilir. Keza karşılaştırmalı edebiyat, tıpkı karşılaştırmalı dil tarihi gibi farklı iki edebiyata ait eserleri başta *ortak konu*, *ortak tema* ve *ortak motif* gibi açılardan eş zamanlı veya art zamanlı olarak karşılaştırır. Belli bir tema, motif veya mitik yapının edebiyatlar arası macerasının peşine düşerken veya Don Juan, Promete, Büyük İskender gibi tarihsel figürlerin bir edbi kişilik olarak farklı edebiyatlardaki temsilini izlerken sadece benzerliklere işaret etmekle yetinmez figürün işleniş ve tesirin istikameti de ortaya koymak ister. Bu yönüyle münferit bir alan değil karşılaştırmalı edebiyat tarihinin içinde bir etkinlik olarak görülen bir çalışma alanıdır.

3) **Karşılaştırmalı eleştiri** edbi eleştirinin tarihsel geçmişinin uluslararası temelde araştırılmasıdır. Bu alanda farklı ülkelerde edbi eleştirinin gelişimi ve aynı edbi olgulara yönelik eleştirel tutumlar araştırılır.

Binnaz Baytekin ise karşılaştırmalı edebiyatın çalışma alanlarını şöyle sıralar:

1) *Tipoloji qarşılaşdırma* benzer sosial, kültürel və ekonomik yapıların benzer edebi türler veya akımlara sebep olduğunu varsayan tarihsel ve tiptel bir qarşılaşdırmaadır. 2) *Genetik qarşılaşdırma* edebiyatlar arasında dolaylı ve dolaysız temalarla aynı veya farklı zamanlarda gerçəkleşən alışverişlərə odaklanır 3) *Yabancı kültür ortamında alımlama*, kişi veya toplulukların yabancı kültür ortamlarında yaşadıkları edebi etkilenmelere odaklanır. 4) *Karşılatırmalı edebiyat tarihi*, edebiyatlar arası etkilenmeleri art zamanlı olarak birtakım benzerlik cetvelleri ile ortaya koymaya çalışır. 5) *Edebi çeviri*, çeviri yoluyla yapılan edebiyatlar arası aktarmalarla ilgilenir. Bu alan çeviri bilim ile komparistiğin melez bir alanı olarak görülebilir. 6) *Konu, motif ve esin kaynağı qarşılaşdırması*, edebiyatlar arasında belli olgulara odaklanan daha mikro düzeyli mukayeselerdir [3].

Bunlardan başka kuşkusuz pek çok başka qarşılaşdırmalı edebiyat çalışma alanı vardır.

Edebî tesir araştırmaları pozitivist Fransız ekolünü temsil eden Tieghem'in qarşılaşdırmalı eleştirisi anlayışında kendini gösterir. Tesir araştırmalarında tesirle neyin yeniden üretildiği, taşınan edebi fenomene hangi ekleme veya çıkarmaların yapıldığı ortaya konulmalıdır [10, s.159]. *Mukayeseli Edebiyat* isimli kitabında Tieghem [11, s.53-88], mukayeseli eleştirinin ilgi alanlarını şöyle sıralar: Edebi türlere ait tesirler, üslûba ait tesirler, tematik, tipolojik ve folklorik tesirler, felsefi ve ahlaki teorilerin edebi modaların tesirleri, hâkim insan modelleri ve duygulanma modalarının tesiri ve yayılma alanları.

Tieghem'e göre de mukayeseli eleştirinin edebi eserlerdeki hareket noktaları; zihniyet, şekil, üslup, yeni fikirler, yeni duygu ve imajlar, bir dünya görüşüne sempati, bunların oluşturduğu kavramlar, tezler ve antitezlerdir [7, s.92]. Bir çeşit tesir iz sürücülüğü olan bu çalışmalarda bir ülkenin edebiyatının, bir akımın, bir sanatçının veya sanat eserinin bir başka ülke edebiyatına veya daha spesifik bir kişi veya esere tesiri incelenir. Öyle ki bunlar 1) milletler arası tesire fevkalâde açık olan edebi formlar ve türlere dair tesirler, 2) Petrark'ın üslûbu, romantik üslup gibi kişi akım veya topluluk üslûbuna ait tesirler, 3) konu, tema, tip, mit, edebi figür ve motive dair tesirler, 4) felsefi ve ahlâkî fikir alış-verişleri, 5) bir devre veya edibe hâkim olan duygusal durumların tesiri şeklinde sıralanabilir [9, s.676].

Nitekim Tieghem'den sonra qarşılaşdırmalı edebiyat tesir ve etki araştırmaları üzerinde yürümeye başlar. Bir etki, ilk örnek ve kaynak araştırması olarak qarşılaşdırma çalışmalarının temel belirleyicisi olur. Öyle ki Zoran Konstantinoviç'e göre bir yazarın eser üzerinden bir okur olarak diğer diğer yazarlarla kurduğu ilişki de bir tesir ilişkisidir. Onlar bir eserden diğer okurlar gibi değil, ondan esinlenirler. Konstantinoviç'e göre tesir araştırması bir edebi ilişkinin başlangıç, bitiş ve süresini de kapsayan ve gönderen-taşıyan-taşınan-alımlayan unsurlarından oluşan dört aşamalı bir etkinliktir. Diğer bir deyişle tesirin nedeni, hangi araçlarla taşındığı, aktarılanın ne olduğu ve aktarmadan neyin olduğu incelenir. Bir çeşit, araçlar araştırması olan etki araştırmasında aracının belirlenmesi, kaynağı taşınanı ve alımlayanı da belirlemek anlamına gelecektir. Bir tesir araştırmasını edilgen olan edebiyata geçenin ne olduğunu tespate yönelik eser odaklı inceleme takip etmelidir. Ancak araştırmalar "benimki ve yabancı olan arasında üstünlük, eksiklik belirtmekten çok; eleştirel mesafeli, nesnel ve bilimsel olmalıdır [3, s.112].

Claudio Gullien ise tesiri alıntılan için, edilgen ve özgün olmayan bir vurgu olarak görür ve estetik alandan uzaklaştırılması gerektiğini söyler. Metinlerarası paralelliğin her zaman tesir olamayacağını ancak tesir incelemelerinin bir metnin oluşumu ile göstergesel düzlemde bir estetik yargıya varmak olacaktır. Ona göre tesir, bir kaynak meselesidir. Rus Biçimcisi Tnjanov ise bu kaynaklık etme meselesini "eseri tesirler toplamı" yazarı da "her taraftan tesir emen psikolojik bir sünger" olarak görme anlayışı şeklinde açıklar ve qarşılaşdırma çalışmalarında tümünden reddedilmesi gerektiğini söyler [10, s.155].

Metin odaklı ve biçimsel inceleme araştırmaları, daha ziyade Amerikan ekolünü temsil eden Welck'in qarşılaşdırmalı eleştirisinde öncelenir. Nitekim sanat eserleri arasındaki benzerlikleri tesirle açıklamak artık geride bırakılmış bir yaklaşımdır.

Karşılaştırmalı alımlama araştırmaları, aslında bu disipline alımlama kavramını ilk getiren kişi olarak, Jean M. Carre'in çalışmalarıyla başlamıştır. Carre, karşılaştırmalı araştırmaların *etkiye* değil, *alımlamaya* yönelik olması gerektiğini ve imgelerin ulus aşırı araştırılmasını savunur. Zira alımlama çalışmaları, araştırmalarda etkileyen ve etkilenen ulusal edebiyat hiyerarşisini yıkar ve daha ziyade bir imgenin nasıl alımlandığına odaklanır [10, s.43].

Karşılaştırmalı metinlerarası araştırmalar, esasen 1970'lerden sonra *metinlerarasılık* (intertextuality) kuramının gelişimiyle alana girmiş ve karşılaştırmalı araştırmalar, bir etki araştırması olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bir yazarın farklı ülkelerde, farklı dönemlerde nasıl tanındığı, hangi eserlerinin niçin ve ne zaman çevrildiği ve hakkında ne gibi eleştirilerin yayınlandığı gibi konular ise daha çok Metinlerarasılık bağlamında yürütülür [1, s.79]. Öte yandan tek bir sözcük tek bir tümce, tek bir harf metinlerarası araştırma konusu olabilir [8, s.131]. Esasında Julia Kristeva ve Gerard Genette'in katkılarıyla edebiyat çalışmalarının başat kuramlarından olan Metinlerarasılık yöntemi, gerek iki metin, gerekse ulusal edebiyatlar arasındaki ilişkilerin araştırılmasında yeni imkânlar sunar. Bakhtin'in *diyaloji* kavramından hareketle geliştirdiği "metinlerarasılık"la Kristeva, bu ilişkiyi edebiyatlara arası bir söyleşim olarak tanımlar. Zira her metin "*başka metinlerden alınan sözcelerin bir kesişme yeri*"dir. Bu kesişme ise "*alıntı, kolaj, mozaik, palempsest vb. imgeleri ile gösterilir*" [8, s.130]. Rolf Kloepper, kültürel kodların metin dışı göstergeler olarak her metnin üretim aşamasında potansiyel olarak var olduğunu söyler [10, s.167]. Öte yandan metin dışı bağlamların metin içi bağlamların anlaşılmasında anlaşılması için bir gereklilik olduğu da kabul edilir.

Riffaterre ise Metinlerarasılığı büyük ölçüde okur-metin arasındaki ilişkiye göre tanımlar: "*Metinlerarası, okurun kendinden önce ya da sonra gelen bir yapıtta başka yapıtlar arasındaki ilişkileri algılamasıdır*" okurun belirlediği her iz, her dilbilgisel bir aykırılık, okurun zihninde metinlerarasılığı başlatır. Bu da metinlerarası göndergeyi okurun bulması ile mümkündür. Okur, zamanla unutulup silinebilen bir çağa özgü göndergeleri bulamazsa metnin doğası tam olarak anlaşılabilir [8, s.136].

Gerard Genette ise kendi tabiri ile *metinsel aşkınlık* ya da *metin ötesiliğin* beş şekilde geliştiğini düşünür. Bunlardan ilki olan metinlerarasılık, "*bir metnin başka bir metindeki somut varlığı*"dır. Bu ilişki, doğrudan *alıntı*, alıntısız *gönderge*, *aşırma*; *anıştırma* şeklinde gerçekleşir. Anametinellik ise bir ana metnin, ondan türeyen bir alt metine dönüşümüdür. Bu dönüştürme bir taklit ilişkisine göre gerçekleşen *pastiş* (öykünme) ve bir dönüşüm ilişkisine göre gerçekleşen *parodi* (yansılama) ve *alaycı dönüştürme* şeklinde olabilir. Yanmetinsel *ikinci dereceden metinsel unsurlarla, yani başlıklar, alt-başlıklar, ara-başlıklar, önsözler, sonsözler, notlar, tanımlıklar, resimler, metnin kapağı ve metin-öncesi unsurlar (karalamalar, taslaklar) ile olan ilişkilerini kapsar.*" Bir metnin roman, anlatı, deneme, şiir, trajedi, dram gibi doğrudan doğruya yapıtın ait olduğu yazınsal türü belirten göstergeleri yan-metinsel göstergelerdir. Metin-ötesinin son biçimi olan üstmetinsel *ise "bir metni, sözünü ettiği bir başka metne zorunlu olarak alıntı yapmadan, hatta adını anmadan bağlayan"* ve yorumcu ya da eleştirmenin kurduğu yorumsal alandır [8, s.138].

Metinlerarasılık, her metnin kendinden önce yazılmış metinlerin oluşturduğu büyük *text corpus* (metin sistemi) içinde bir yere oturduğunu ve karşılaştırmalı çalışmaların bütün yapması gerekenin de bu sistemle arasındaki bağlantı zincirlerini ortaya koymak olduğunu varsayar [5, s.121]. Ancak metinlerarasılık bir korpus oluşturmakta güçlük çeker, zira yazar sonsuz metinlerarası alandan alıntılama yapmaktadır.

Metinlerarasılığın karşılaştırmalı edebiyata bir başka katkısı da onun metinsel ilişkiler için geliştirdiği metotların edebiyatlar arasılığına da bir teorik zemin sağlamasıdır. Biçimsel, içeriksel (mit, imge, motif vs.), biçimsel, dilsel ve estetik anlayış ilişkileri metinlerarası yöntemlerle daha net bir şemaya oturur.

5. Karşılaştırmalı edebiyatın alt disiplinleri

Karşılaştırmalı edebiyatın alt disiplinleri olarak ise genelde *karşılaştırmalı edebiyat kuramı*,

karşılaştırmalı edebiyat tarihi ve karşılaştırmalı edebiyat eleştirisi sayılır.

Karşılaştırmalı edebiyat tarihi, edebi eserler, akımlar ve edebi dönemlerin etkisiyle üslup yönelimlerini bölümlenmeye çalışır. Jean M. Carre’a göre karşılaştırmalı edebiyatın bizatihi kendisi, edebiyat tarihinin bir alt dalıdır. Birincil amacı ise yıllarca edebiyat tarihi içinde düşünülmüş edebiyatlar arası benzerlikler, farklılıklar ve eserler arasındaki düşünsel ilişkileri mukayeseli edebiyat olarak ele almaktır. Özellikle karşılaştırılan edebi eserlerin farklı dönemlere ait olması durumunda bu disipline düşünce tarihi, sanat tarihi, din tarihi, duygu tarihi ve biçim ve biçeme etkisi nedeniyle bir karşılaştırmalı tür ve form tarihi de eşlik etmelidir.

Esasen karşılaştırmalı edebiyat tarihi çalışmaları, edebiyat tarihi çalışmalarının bir cüzüdür. Zira bu iki alan da kaynak eleştirisi, biyografi, leksik inceleme, edebî muhit ve tercüme çalışmaları gibi yöntemleri kullanır. Bir farkla ki “*mukayeseli edebiyatın, üzerinde ısrarla durduğu konu, sanatkârın ve mensup olduğu edebiyatın maruz kaldığı ‘tesir’lerdir. Gayesi; edebiyatçılar ve edebiyatlar arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmak, konuların, fikirlerin, temlerin, duyguların, tiplerin, mekânların tarihini yapabilmektir. Bu çalışmalar içinde kuşkusuz en yenileri tematoloji ve tipolojidir*” [9, s. 671].

Nitekim Tieghem, bir mukayeseli edebiyat çalışmasına kaynak ve muhit araştırmasıyla başlamayı önerir. Ona göre mukayeseli edebiyatın değerli-değersiz her türlü belgeyi göz önüne almak zorundadır. Bu noktada Tieghem, mukayeseli edebiyatın çerçevesini “*edebî türler, üslup, tip, efsâne, fikir, duygular, kaynaklar, bir yazarın bir başka ülkede tanınması, tesir ve nakiller, sosyal çevreler, tenkit, süreli yayınlar ve çevirilerin nitelikleri*” olarak çizer. Bu aslında vatandaşı Gustave Lanson’un edebiyat tarihi için önerdiği yaklaşımlardan farklı değildir.

Karşılaştırmalı edebiyat kuramı karşılaştırmalı çalışmaların kuramsal cephesini ikame eden bir etkinliktir. Tarihsel etki araştırmalarının; Metinlerarasılık ve Alımlama Estetiği gibi kuramlarla alana teorik zemin sağlamaya çalışır. Bir bilimsel etkinlik olarak edebiyat biliminin diğer bilimlerle alışverişi de onun çalışma sahasına girer. Nitekim **sanatlar arası etkileşim** ya da sanatlararasılık konusu da karşılaştırmalı edebiyatın teorik çalışma alanlarından biri kabul edilir. Özellikle bir takım paralellikler temelinde sanatların birbirleriyle konu, tema, motif, imaj gibi *içeriğe yönelik*; lirik, epik, pastoral gibi *anlatım tonuna yönelik* ve söz ve anlam sanatları gibi *estetik araçlara yönelik* etkileşimlerini ele alır.

20. yüzyılda ise edebiyatlar arası paralellığe yönelik farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Örneğin esere dönük psikolojik eleştiri yaklaşımlarından **arketipçi eleştiri**, millî edebiyatlar arasındaki benzerlikleri kolektif bilinçaltı psikolojisiyle açıklar. Tem, tip, fikir benzerliklerinin insanlığın müşterek bilinçaltında var olan prototiplerin, düşüncelerin, duyguların ortaya çıkışı olduğu ileri sürülür.

20. yüzyılın son çeyreğinde Tötösy de Zepetnek gibi isimler, karşılaştırmalılığı sanatlararası etkileşimle birleştirmeye çalışışlardır. Nitekim Zepetnek’e göre (1998) müzik, sinema, edebiyat, resim gibi sanatların etkileşimi meselesi de karşılaştırmalı edebiyat kuramının alanına girer [4, s.94].

Karşılaştırmalı eleştiri, münferit eserler üzerinde yapılan karşılaştırma ve incelemeleri içerir. Karşılaştırmalı eleştiri genellikle gezi yazısı, roman, hikâye gibi içinde ulusal, bölgesel veya etnik temsillerin yoğun olarak yer aldığı edebi türlere yönelir. Örneğin gezi yazısı incelemeleri hem ulusçuluk bilincinin kökleşmesine hem de dünya yurttaşlığı eğilimlerinin gözlemlendiği kültürel bir alandır. Yabancıya duyulan ilgi, kültürel alanlara, dil araştırmalarına ve edebiyata da yansımıştır. Yabancıya açılım, genele ve bütünün tipolojisine yönelik olmuştur.

6. Karşılaştırmalı edebiyatın ilişkili olduğu disiplinler

Karşılaştırmalı edebiyat, kuşkusuz pek çok disiplinle karşılıklı bir etkileşim içindedir. Karşılaştırmalı dilbilim, karşılaştırmalı müzikoloji gibi karşılaştırmalı edebiyat da metodik olarak temelde art zamanlı ve eş zamanlı incelemeler yapar. Wellek ve Warren’in “yatay” ve “dikey” dediği bu inceleme yaklaşımı, karşılaştırılan edebi öğeleri hem tarihsel bir gelişim süreci içinde ele almayı

ve bu ögələr arasındaki paralelliklere ve tesir çizgilerine eş zamanlı bir kesit içinde bakmayı ifade eder [5, s.120].

Bu çalışmada makale türünün sınırlarından dolayı karşılaştırmalı edebiyatın ilişkili olduğu temel disiplinler olan *imgebilim*, *çeviri bilim* ve *folklor* ele alınmıştır.

İmgebilim (imagology), karşılaştırmalı edebiyatın, üzerinde ısrarla durduğu bir alan olarak ulusal, etnik veya bireysel imgelerin edebi metinlerdeki biçim ve içerik üzerindeki görünümünün incelendiği çalışmalardır. İmge araştırması bir edebiyata ait birden çok eserde başka ulusların imgelerini araştırmak noktasında karşılaştırmalı edebiyatın alanına girer. Geniş kapsamlı bir taramayı gerektiren bu tür araştırmalar sosyoloji, tarih ve sosyal psikoloji gibi bilimlerin desteğine ihtiyaç duyar. Ancak asıl amaç imgenin nasıl estetize edildiği olmaktan çıkıp, edebi metinlerin sunduğu malzemeden hareketle sosyal ve tarihsel tespitlere ulaşmak olduğunda karşılaştırmalı edebiyat dairesinden çıkılmış olur [1, s.77]. İmge araştırması öykü, roman gibi modern anlatılar; destan, masal, menkıbe gibi folklorik anlatılar veya gezi yazısı, hatıra gibi kurgusal olmayan edebi metinlerde yapılabilir. İmge çalışmalarında imgenin ilk örneğinin nasıl oluştuğu ve hangi sosyokültürel amillerle yayıldığı da araştırılır. Nitekim 80'lerde H. Dyserinck pozitivist sosyal psikoloji ve ideolojiden ayrılan ve tarihsel bağların ve ulusal imgenin estetik varoluşunun araştırılmasını öngören bir karşılaştırmalı imgebilim geliştirir [3, s.103].

Çeviri bilim (translation studies) bir dilin başka bir dile *tercümesi* ve aynı dilin şiveleri arası *aktarımını* (interpreting) inceleyen bir bilimsel etkinliktir. Çeviri bilim bugün de *kaynak dil-hedef dil ilişkisi* bağlamında dilbilimin, edebi çeviri, metnin üslubu ve alımlanması odağında ise komparistiğin bir alt alanı sayılır [2, s.22-23]. Karşılaştırmalı edebiyata ise edebi çeviri bağlamında hem kuram hem de yöntem olarak destek olan bir alandır. Özellikle *tesir araştırmalarında* çeviri, edebiyatlar arasındaki etkileşimin en önemli kaynağı olarak görülür. 1920'lerde Prag Okulu çevresinden İşlevsel Yapısalcıların dev atılımıyla edebiyat biliminin de alanına giren çeviri bilim, bu çevreden bir bilim adamı olan Jiri Levy'nin görüşleri ile karşılaştırmalı edebiyata da katkı sunar. Levi'ye göre en az iki farklı dildeki esere odaklanan komparistik, sadece iki farklı dilin değil, iki farklı edebi anlayışın, kültürün ve sosyal bağlamın birbirine çevrilme çabası olan çeviri bilimin kuramlarından yararlanabilir.

Folklor (folklore), sözlü ve yazılı halk edebiyatı mahsullerinin tarihi ve coğrafi yayılma alanlarını tespit etme noktasında karşılaştırmalı edebiyatın alanına girer. Keza bu çalışmaların yüksek ve artistik bir edebiyata dönüşme süreçleri de karşılaştırmalı araştırmalara dâhidir.

7. Karşılaştırmalı edebiyatın yöntemleri

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında kuram ve yöntem, edebiyat bilimi kuram ve yöntemlerinden farklı değildir. Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat çalışmalarının kuramsal birikiminden herhangi bir kısıtlama olmadan yararlanır. Bir farkla ki karşılaştırmalı edebiyat - Bakhtin'in deyimiyile- *edebiyatlar arası söyleşimin* bilimi olduğu için edebi esere, edebiyat biliminin diğer alt disiplinlerinden çok daha fazla diyalektik çalışır. Dolayısıyla kullandığı yöntemler ve bunların dayandığı kuramlar da bu doğaya uygun olanlardan seçilir.

Karşılaştırmalı edebiyatın yöntemleri, farklı eserleri karşılaştırma ve anlama süreçlerinde kullanılan çeşitli teknikleri kapsar. Bu teknikler, araştırmacılara derinlemesine analiz yapma fırsatı sunar. Bu bağlamda karşılaştırmalı edebiyat yöntemleri farklı şekillerde tasnif edilebilir: Metnin üretildiği sosyokültürel çevre ve yazarı öne çıkaran **pozitivist yöntemler**; benzer edebi konu ve motiflerin farklı edebiyatlarda nasıl işlendiğini araştıran **eser odaklı yöntemler** ve bu konuların farklı okur grupları tarafından nasıl alımlandığına odaklanan **alımlama araştırmaları**.

Bir yöntem olarak karşılaştırmalılık ise benzerliklere ve farklılıklara işaret etmek noktasında başlı başına metodolojik bir konudur. Nitekim Zima'ya göre çok dilli bakışıyla karşılaştırmalılık bilimler üstü bir **metateori**dir. Zima, *metateoriyi* “*teorilerin kültürel bağımlılığı üzerine düşünce üretmek*” olarak tanımlar ve komparistiğin bir *metateori* (üst kuram) olduğunu söyler [1, s.79].

Esasında akademik disiplinlərin birçoğu doğası və alanı gereği qarşılaştırmalıdır. *Karşılaştırmalı* kelimesini içeren alanların tipik örnekleri olaraq *karşılaştırmalı hüquq*, *karşılaştırmalı din* və *karşılaştırmalı ədəbiyyat* düşünülebilir.

Bu yöntem beşəri bilimlərə ek olaraq geleneksel doğa və sosial bilimlərin böyük bir bölümünü etkiler.

Öyle ki qarşılaştırmalılıq ötədən beri genelde tüm sosial bilimlərdə özəldə isə “sənət bilimleri”ndə bilinen bir araştırma və inceleme metodu isə də, iki fərqli metni qarşılaştıran fərqli spesifik metodlar kullanan bir disiplin olmaya yüksəlmişdir. Nitekim fərqli disiplinlərdə qarşılaştırmalı, *eşzamanlı* və *artzamanlı* olaraq yapılabilir.

Artzamanlı qarşılaştırmada eser, tema və ya yazarları bir gelişim süreci içinde incelenir; aradaki paralelliklərə art zamanlı bir diqqətlə eğilir. Burada amaç insanlık tarihinin müştəreklerini ortaya çıkarmaktır. Zira ədəbiyyat bilimi, “*sadece eseri değil, insanı da arayan bir ışıq*”tır [7, s.63]. Qarşılaştırmalarında ədəbiyyata költür bağlamında ideolojik və politik yaklaşımları göz önünde bulunduraraq yaklaşırkən *költürel çalışmalardan* çokça yararlanır. Aslında 19. yüzyıl tüm bilimlərdə artzamanlı qarşılaştırmalı çağdır. “*Ulusal bakış açısının ötesine geçme kaygısını romantizm döneminden bu yana içinde barındıran karşılaştırmacı yaklaşım*” qarşılaştırmalı dilbilim, qarşılaştırmalı müzikoloji, qarşılaştırmalı sosyoloji gibi bilim dallarında temel bir çalışma alanıdır. Daha çok etki temelli və ədəbiyyat dışı çevreyi öne çıkaran bir anlayıştır bu [6, s.3].

Keza qarşılaştırmalılıq fərqli milli ədəbiyyatlar arasında olabileceği gibi milli bir ədəbiyyatın eskiden ne oranda yararlandığını belirlemek adına fərqli zamanlarına və ya fərqli lehçələrinə ait eserləri arasında da olabilir. Ancak birdən çok dilde ədəbi eser verən kələmlərin eserlərini və ya diasporada yaşayıp ancak kendi dilində yazanların eserlərini mukayese etmenin qarşılatılmalı çalışmalara girip girmediği üzerinde bir uzlaşma yoktur [1, s.15].

Wellek’e göre ədəbi qarşılaştırmalı iki milli ədəbiyyatın ədəbi gelişmeleri arasındaki paralellikleri və fərklilikləri göstermeye çalışırken; ekseriyetle ikinci derecedeki yazar, çevirmen və eserlərlə uğraşmak zorunda kalır [12, s.34, 35].

Diğer bir deyişle qarşılaştırmalı ədəbiyyat, amacı “*muhtelif ədəbiyyatlara ait eserləri aralarındaki münasebetlər bakımından tetkik etmek*” olan bir metodik tavidir [11, s.42]. Buna karşın Tieghem, “*çeşitli ədəbiyyatların ürünü olan eserlərin tiplerinin, sahnələrin birbirine benzer sayfalarını yan yana getirip farklarını göstermenin mukayeseli ədəbiyyat olmadığını söyler. Ancak bu noktalardan hareketle, fikirlerin, konuların, temlərin, tiplerin, dekorların veya mekânların, hatta duyğuların da tarihi yapılır, her sanatkârın eserinin katkısı tespit edilirse mukayeseli ədəbiyyat yapılmış olur*” [9, s.673]. Şu hadle bir qarşılaştırmalı ədəbiyyat araştırmacısı költürler, diller, ədəbiyyatlar və disiplinlər arasında hareket ederken teorik və metodolojik olarak multidisipliner davranır.

Sonuç olarak Qarşılaştırmalı ədəbiyyat, ədəbiyyat çalışmaları ilə diğer sosial və beşəri bilimler arasında köprülər kurar. Zira üzerinde çalışılan metin, sadece ədəbi bir eser değil; aynı zamanda sosial və költürel dinamiklərin də bir yansımasıdır.

Qarşılaştırmalı ədəbiyyat, hem ədəbi eserlərin derinlemesine analizini yapmayı hem de bu eserlərin evrensel bağlamlarını okumayı önemser. Bunu yaparken temel amacı, ədəbiyyatın sunduğu zenginlikleri keşfetmektir.

Esasen Qarşılaştırmalı ədəbiyyat çalışmalarını temelde birkaç başlık altında toplamak mümkündür: Ədəbiyyat sənəti içinde fərqli eserlərin birbirleriyle ilişkilerine odaklanan çalışmalar, ədəbiyyat sənəti ilə diğer sənətlərin ilişkilerine odaklanan çalışmalar, ədəbiyyat bilimi ilə diğer bilimlərin disiplinlər arası ilişkilerine odaklanan çalışmalar.

Ədəbiyyatlar arası ilişki, ədəbiyyatın evrensel doğasını ortaya çıkarmaya odaklanır, fərqli költür və zaman dilimlərindən gelen ədəbi eserlərin benzer temalar, duyğular və deneyimler etrafında nasıl şekillendiğini gösterir. Bu benzerliklər, insanlığa dair ortak unsurları ortaya koyarak, ədəbi eserlərdəki derin anlamların keşfine olanak tanır.

Edebiyat və digər sanat dalları arasındakı ilişki, sinema, resim və musiqi kimi alanlarla birlikdə bir bütün oluşturmur. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları, bu sanat biçimleri arasındaki etkileşimleri ve yansımaları inceleyerek daha bütüncül bir sanat anlayışı sunar.

Edebiyat çalışmalarının disiplinler arasılığı ise yeni gelişen bir alan olarak edebi eseri başka eserlerle mukayese eden çalışmaları diğer disiplinlerin teori ve yöntem setlerinden yararlanarak zenginleştirmeye çalışır.

Kaynaklar

1. Aytaç, G. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. – Ankara: Gündoğan Yay., 1997.
2. Aytaç, G. Genel Edebiyat Bilimi. – İstanbul: Say Yay., 1999.
3. Baytekin, B. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi: Kuramsal ve Uygulamalı. – İstanbul: Sakarya Kitabevi, 2006.
4. Çalışkan, Aş “Edebiyat Teorisi Üzerine-1: İlk Belirlemeler”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2010, S 3 C. 12, , ss.89-108.
5. Emre, İ. Edebiyat Bilimi I: Teoriler, Yöntemler, Uygulamalar. – Ankara: Anı Yay., 2012
6. Oğuztem, S. “Türk Edebiyatı Eleştirisinde Karşılaştırmalı Boyut”, Varlık, Eylül, 2009, s. 1224, 1, s.3.
7. Önal, M. En Uzun Asrın Hikâyesi I: Yeni Türk Edebiyatına Teorik Bir Yaklaşım. – Ankara: Akçağ yay, 1999.
8. Özsarı, M. “Sosyolojik Eleştiri”. Eleştiri Kuramları. – Eskişehir: AÖF yay., 2013.
9. Öztekin, N. “Mukayeseli Edebiyat -Araştırma Tarihi ve Yöntem”. Turkish Studies, 2007, S. 2(4). pp. 671-679.
10. Sakallı, C. Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/ Sanatlararasılık Üzerine. – Ankara: Seçkin yay., 2006.
11. Tieghem, P.v. Mukayeseli Edebiyat (çev. Y.Ş. Kılıçel). – Ankara: Maarif Mat., 1943.
12. Wellek, R.; Warren, A. Edebiyat Teorisi, (çev. Ö.F. Huyugüzel). – İzmir: Akademi yay., 1993.
13. Zepetnek, S. Tötösy de. Comparative literature: theory, method, application. – Holland: Rodopi, 1998.
14. Zima, P.V. Komparistik als Metatheorie, Wie international ist die Literaturwissenschaft? (Hrsg.: L. Danneberg, F. Vollhardt). – Stuttgart: Metzler, 1995.